

A szépség akaratáról

AMBROOZIA

„Képek beszéltetése” filozófus módra

(Bacsó Béla–Gábor György–Gyenge Zoltán–Heller Ágnes: *A szépség akarata – kép és filozófia*, Typotex Kiadó, Budapest, 2011)

Fotelben ülve, olvasás közben is részesülhetünk rendhagyó tárlatvezetésben.

Ma, a XXI. században egy ilyen kijelentés hallatán valószínűleg sokan az interneten elérhető online tárlatvezetésekre vagy olyan különlegesen felépített weboldalakra asszociálnak, melyek virtuálisan képesek végigvezetni látogatóikat a megrendelő múzeum termeiben. Most azonban valami másról lesz szó.

2011-ben a Typotex Kiadónál látott napvilágot az a tanulmánykötet, melynek témái először a 2010-es szegedi *Lábjegyzetek Platónhoz – Az akarata* című konferencián kerültek megvitatásra. A szerzők – Bacsó Béla, Gábor György, Gyenge Zoltán és Heller Ágnes – Raffaello *A lovag álma*, Carracci *Herkules válaszüton*, Blake *Jákob lajtorjája*, Henri Rousseau *Az álom*, Rembrandt *Ábrahám áldozata*, Caravaggio *Izsák feláldozása*, Poussin *A jeruzsálemi templom lerombolása* és Lenbach *Titus diadalkapuja Rómában* című festményeit egy képzeletbeli kiállítótér darabjaivá avatják. A tárlatvezetés nem mindennapi, hisz akik kézen fogva vezetnek bennünket egy-egy festmény képi világának, és a benne rejlő erkölcsi problémáknak a feltárása felé, filozófusok, a szó legnemesebb értelmében. Az elemzések azt a kérdést járják körül, „hogyan a képzőművészeti reflexió folyamatában mi módon válik érzékelhetővé az antik mitológiai hagyomány és az erény etikai tanításának görög tradíciója, az álomban reprezentálódó tudattalannak a manifesztációja, a biblikus tradíciónak a racionalitáson túli, azaz a hit „abszurditásának” az etikát meghaladó univerzuma, illetve a történelem ábrázolhatóságának és a történelmi tapasztalatnak mint közvetlen élménynek a képi narrációja.” (6. o.)

Képfilozófiák

A SZÉPSÉG AKARATA

kép és filozófia

BACSÓ BÉLA

GÁBOR GYÖRGY

GYENGE ZOLTÁN

HELLER ÁGNES

Négy szerző, négy téma, melyek mindegyike az akarat fogalmának filozófiai problémáival foglalkozik. Aki ismeri valamelyest a magyar filozófiai irodalmat, a szerzők nevének elhallgatása mellett is azonnal képes lenne felismerni, hogy az egyes tanulmányok kiktől származnak, hisz a gondolataikat évek-évtizedek óta lekötő témák most festmények segítségével bomlanak ki előttünk.

Bacsó Béla „*Herkules válaszüton*” (*Akarat és döntés*) című dolgozatának középpontjában Raffaello és Annibale Carracci Herkules választását ábrázoló festményei állnak, melyek az antik mitológiai hagyomány felelevenítésével a görögök erénnyel kapcsolatos etikai elveibe segítenek bepillantani. A „Herkules válaszüton” motívum a görög filozófus Prodikosz (kr. e. V. sz.) egyik Xenophónnál fennmaradt szövegének példázatára vezethető vissza. A téma már az ókorban is kedvelt volt, falfestményeken jelenítették meg a nehéz döntési helyzetbe került Herkulest, akit az Erény és a Gyönyör megszemélyesített figurái próbálnak a saját útjukra terelni. Herkules története a reneszánsz idején újra nagy népszerűségnek örvendett, mind az irodalmárok, mind a festők körében. A huszadik században nagy előrelépést jelentett a Herkulesseel kapcsolatos vizsgálódások történetében Erwin Panofsky írása, aki szerint „Herkules nem egyszerűen *válaszút* előtt áll, hanem *kétely* ébred benne, mintegy elgondolkodik arról, hogy milyen útra terelje az életét.”(13. o.) Panofsky hívta fel rá a figyelmet, hogy „Herkules alakja nem csak az erő és a bátorság allegóriája, hanem annak a *sztoikus erénynek* is, ami később többféle módon változott.” (13. o.) Bacsó Panofsky értelmezése mellett Julia Annas és Eric Voegelin

magyarázatait is sorra veszi, mielőtt átengedné olvasóit a képek rövid vizsgálatának. A Raffaello festményén ábrázolt álom-jelenet szinte a kötet következő tanulmányával kap magyarázatot, ahol az álmodó akarat-képességének minden oldalról történő vizsgálata Herkules választásának problematikájához is közelebb visz bennünket.

Heller Ágnes William Blake, Nicolas Dipre és Henri Rousseau festményein keresztül vezet be bennünket Freud álomelméletének részleteibe, hogy egy lehetséges elgondolást tárjon elénk az álomban reprezentálódó tudattalan megjelenítésének koronként és művészenként eltérő jellegzetességeiről. Mielőtt azonban rátérne a konkrét festményekre, az akarat álomban betöltött szerepét kutatja. Az akarat fogalma a filozófia történetében rendkívüli többletjelentésre tett szert – különösen Kant, Schopenhauer és Nietzsche révén –, éppen ezért Heller fontosnak tartja jelezni, hogy „csak azokat a filozófiai akaratértelmezéseket veszem figyelembe, melyek a köznapi nyelvhasználatban is értelmezhetőek, például egy individuum valamire irányuló választását, szándékát, elhatározását”. (33. o.)

A tanulmány – mely az *Akaratnélküli álom – akaratformáló álom* címet viseli – első és legfontosabb fogalommagyarázata a Husserlhez visszakapcsolható „álmodó Én” és az „álomvilág Énje”-nek megkülönböztetése által bontakozik ki. Az álomvilág énje „nem álmodik, hanem észlel, tapasztal. Az alvást nem lehet álmodni.” (33–34. o.) – írja Heller, hisz Husserl szerint az álomén, vagyis az álomvilág Énje nem álmodik, „saját világában él. Csak az álmodó Én álmodik. De pusztán múlt időben [...]. Az áloménről csak az álmodó Énje számolhat be. Amikor azt mondja, „elmenekültem”, akkor nem magáról, hanem az áloménről beszél. Hiszen ő nem futott el sehonnan, mivel békésen feküdt az ágyában.” (47. o.)

Filozófiai szempontból az álom azért is különleges, mert az álom utólagos elmondása „fenomenológiai művelet”. Fel kell idéznünk és el kell mondanunk valamit, amit tapasztaltunk, de képtelenek vagyunk ezt pontosan tenni, „hiszen az álomelbeszélés fordítás, képeket beszélt nyelvre fordítunk.” (48. o.) Heller kérdései a következők:

1. „akarhatja-e az álmát az álmodó Énje?”
2. „akar-e az álomvilág Énje?”
3. „van-e hatása az álomnak az álmodó Én, s ezen keresztül mások akaratára?” (49. o.)

A válaszokhoz már egy újabb fogalom tisztázása szükséges, ez pedig a „manifeszt (tényleges) álom”. (49. o.) Heller értelmezésében az álom

azonos a manifeszt álommal, melyől nem eltávolodni, hanem belemélyedni kell, ha meg akarjuk fejteni. Az álmodó Énje nem tudja befolyásolni, hogy mit álmodjon, hisz a tudatalattiban zajló folyamatok természetesen nem akaratlagosak, az álmok értelmezésében azonban mégis igazodhatunk néhány fogódzóhoz. Az álomvilág tartalmában három réteget különíthetünk el: az álomlogikát, a történelmi réteget és azt, hogy „minden álom egyéni”. (60. o.) Az álomlogika minden ember álmában közös, talán éppen ezért lehet remélni, hogy az álomelemzéssel való gyógyítás a legtöbb ember esetében hatékony lehet. A történelmiség kérdése kikerülhetetlen, hisz az álomképeinket alapvetően meghatározzák annak a kornak az eseményei, uralkodó eszméi, szimbólumai, tárgyi világa stb., melyben élünk. Mindezek mellett minden álom egyéni, „a tudattalan egész egyéni világába adnak bepillantást.” (36. o.) Ahány ember, annyiféle álom, megannyi magánvilág. Heller úgy véli, hogy a korábban említett második kérdésre – akar-e az álomén – az agypsichológia és az agyfiziológia tud választ adni, ugyanezek a tudományterületek azonban tehetetlenek annak megválaszolásában, hogy „befolyásolja-e az álom az akaratot?”. (52. o.) Szabály nincs. „Egy álom eldöntheti egy ember életét, egy álom eldöntheti a történelem menetét.” – írja Heller Ágnes. (60. o.) A ránk maradt álmábrázolások az egyéni és a történelmi réteg szempontjából is elemezhetőek. Minden festmény magán hordozza „az ábrázoló korának és személyiségének világképét”. (40. o.) Jákob álmának 16. századi Dipre-féle és 19. századi Blake-i megközelítése kitűnő példa az elmélet igazolására, a tanulmány számos érdekes különbségre irányítja rá a figyelmet.

Elgondolkodtató Heller Ágnes tanulmányának utolsó felvetése, mely szerint a pszichoanalízis már a demokratikus kor jellegzetessége – „azt sugallja, hogy minden ember egyenlő”, (63.o.) mert minden álom fontos. A régi korokban egy-egy kiemelkedő személyiség álmai birodalmak és emberek tömegeinek sorsát határozták meg, az egyszerű halandók álmai azonban rejtve maradtak. Ma viszont senki sincs olyan helyzetben, hogy az álmai új irányba tereljék a világ dolgait. Az álomnak ma már csak „az álmodó individuum számára van jelentősége”. (63. o.)

Míg Heller Ágnes tanulmánya az álom akaratlagosságának cáfolatával, az álom misztériumának a kérdéseivel a történelmi vonatkozások fontosságának szem előtt tartásával elemezte a kiválasztott festményeket, Gyenge Zoltán Caravaggio Izsák-ábrázolását hívja segítségül, hogy megszólaltassa Ábrahám és Izsák történetét, hogy hagyja „elhangozni mindazt, ami benne megtörténik vagy megtörténhet”. (72. o.) (*A szenvedély akarata – Caravaggio Izsákja*) Nem is gondolnánk,

hogy a feltételes mód használata mennyire fontos ebben a történetben. Itt minden esemény, az események minden mozgatórugója, a szereplők egész jellemfejlődése a „mi lett volna ha” és a „hogyan kellett volna” kérdései köré rendezhető. Ilyen körülmények között a lehetséges magyarázatok száma végtelen is lehetne, Gyenge azonban *A bibliai előtörténet* után Ábrahám történetének két értelmezését tárja elénk. Gyenge nem elemez képeket, csupán elmereng a festmények láttán egy olyan kérdésem, melyre nincs abszolút válasz. „Foglaljon állást, aki akar, ám az néha nagyon is az emberi gyengeség jele; én sokkal inkább láttatni kívánok.” – írja a szerző. (73. o.) Ki volt Ábrahám, mit adott neki az Úr és mit követelt tőle? Ábrahám és Izsák történetének kulcsa, hogy az isteni parancs feltétlen és megkérdőjelezhetetlen: „csak akkor válik szentséggé, ha készségesen teljesítjük, ellenben ha „csak” teljesítjük, akkor parancs marad. Ha mindenünket, a saját szubjektív valónkat behelyezzük a parancs megvalósításába, akkor beszélhetünk a szentség fogalmáról. A parancs, a felszólítás ettől lesz belső, és nem pusztán külső, valamilyen formában az egyessel szemben álló tényező.[...] Meg kell tenni – ez a lényeg. Készségesen kell megtenni – ez a lényeg. Nem az értelmét kell firtatni, hanem önként végre kell hajtani.” (76–77. o.)

Ábrahám tettének első értelmezésében Gyenge Kierkegaard és Maimonidész véleményére alapoz, akik próbaként és egyben megpróbáltatásként fogják fel Ábrahám kétségbeejtő helyzetét. A fiát szorongva szerető Ábrahám számára a legdrágább feláldozásáról van szó. „A próba egyértelműen a hit próbája, amelynek lényege, hogy a tét utolérhetetlen jelentőségű. [...] Ez a próba tehát kívül áll az emberi értelmén, felfoghatatlan és követhetetlen; irracionális, ám éppen ezért egzempláris.” (86. o.) Gyenge értelmezésének minden mozzanatában érezhetjük Kierkegaard-t. „Kierkegaard számára azért érdekes ez a történet, mert olyan ellentmondásokat sorakoztat fel, melyeket nem oldhat fel más, csak a szenvedély, a hit szenvedélye.” – írja. (88. o.) Gyenge a megmagyarázhatatlan magyarázatára vágyik, mikor azt mondja, hogy „ha meg akarom érteni a hit lényegét, meg kell próbálnom megérteni Ábrahám cselekedeteit.” (92. o.) Azt hiszem, jogosan merülhet fel bennünk, hogy a világi, a racionális megértés itt reménytelen. A tanulmány elején éppen Gyenge mondta, hogy itt nem lehet firtatni a szándékot, vagy az értelmet, s az etikai teleológiai felfüggesztésének lehetőségén töprengve Gyenge maga is eljut ahhoz a konklúzióhoz, hogy „hagyományos értelemben Ábrahám tette megérthetetlen, az csak a vallási vonatkozásába, a hit szenvedélyébe helyezhető, mert amíg a mindennapi élet viszonyrendszere az etikai teleologikus, az a hit világára nézve indifferens.” (95. o.)

Ábrahám tettének második értelmezésében Gyenge most azt a Kierkegaard-i problémát járja körül, mely Izsák nem-értése felől közelít az esethez. Ebből a szemszögből különösen izgalmas Caravaggio festménye, aki nem engedelmes, halálra készülő gyermekként, hanem az életéért küzdő, az apai akaratnak ellenálló fiúként festette meg Izsákot. Caravaggio realizmusa brutális, soha nem szépít, nem finomít, nála az alma kukacos, a zarándok lába koszos, a hulla felpuffadt, csak az angyal gyönyörű, akit ugyanúgy modell után festett, mint minden mást. De nem kalandozok el Caravaggio festészetének rejtelmeibe, koncentrálnék csak az *Izsák feláldozására*. Gyenge szerint ez az egyetlen olyan kép, mely nem Ábrahámról, hanem Izsákról szól, „arról, ami benne az események hatására lejátszódik”. (122. o.) Izsák számára – a hit szenvedélye nélkül – Ábrahám célja véres, kegyetlen és érthetetlen.

Hány és hány milliárdnyi soha meg nem ismerhető kép élt, él és fog élni az emberek gondolataiban mindarról, amit csak hallottak vagy olvastak, ami őseik múltját, vagy saját létüket határozta és határozza meg és nincs az a módszer vagy eszköz, mely ebből a fantáziavilágból bármit is meg tudna örökíteni. E sok „elveszett” képhez képest roppant kevésnek tűnik a megörökített képek tára, melynek darabjai felidéznek a „soha-nem-voltat”, s hozzájárulnak egy-egy történelmi eseményről szóló diskurzushoz. Gábor György (*Az akarat kiábrázolása, a történelem megképesítése*) kitűnő bevezetést nyújt a történetírás képtelenségeinek történetébe. „A történelemről szóló beszéd, a kommentárok sora alkotja azt a diskurzusfolyamot, amely a képzeletbeli életre kelti és a pusztá potencialitást aktualizálja. Elmondja azt, ami primer módon soha nem történt meg, de ami másodlagos módon a múltban »éppen most«, azaz innen nézve – és csakis innen nézve – lejátszódott.” (132.o.) Ezért nem mindegy, hogy mit ábrázolnak a festmények, s ki, mire használja fel őket. Gábor gazdag szakirodalmi hivatkozással mutatja be a „történelem megképesítésé”-nek jellegzetességeit. Tanulmánya második részében három történelmi tárgyú festményt vizsgál, melyek mindegyike az i.sz. 70-ben lezajlott háborúra reflektál, „melyben Titus római seregei elpusztították Jeruzsálemet”. (153. o.) A kötet szerzői közül Gábor György az, aki a filozófiai megközelítés után a kiválasztott festményekről is hosszú és alapos elemzést nyújt. Poussin, Lenbach és David Roberts képei elevenednek meg előttünk, s láttatják, hogy ugyanaz az esemény mennyire eltérő látványt és történetelemzést tesz lehetővé.

A könyv kiállítása, a találóan kiemelt és elhelyezett jegyzetapparátussal igen tetszetős, képeinek minősége pedig nagyon jó. Jó kézbe venni egy ilyen kötetet, melynek tanulmányaiban filozófia, történelem és művészet

kéz a kézben jár. Ablakot nyitnak egymásra és olyan összefüggések meglátására vezetnek, melyek minden olvasót egyéni kutakodásra indíthatnak.